

ВОЛОДИМИР ФРОЛЬКІС — ЦЕ БУЛА ЕПОХА

*В науці можна бачити те, що й всі,
але думати абсолютно не так*

Багато хто пам'ятає такі слова: "Розмірковувати про смерть потрібно змолоду, бо ці думки примушують нас замислитися над сенсом життя". Цей вислів належить неординарному вченому, філософу і блискучому публіцисту, київському інтелектуалу **Володимирі Фролькісу** — доктору медичних наук, професору, академіку, автору визначних праць у галузі сучасної фізіології.

Володимир Веніамінович раптово пішов з життя. Пішов у зеніті своєї наукової та суспільної діяльності після виступу на столичному форумі медиків, який учасники цих зборів, у тому числі й тодішній президент країни, пам'ятають до цього часу. Його яскрава особистість і багаторічна творча діяльність ознаменували роки створення й становлення в Україні науково-дослідного інституту з проблем геронтології та вікової фізіології, організації в країні Академії медичних наук, в якій він був одноставно вибраний віце-президентом, беззмінно пропрацювавши у цьому статусі до наглої смерті. Я дивлюсь на фотографію, зроблену в день шістдесятиріччя ВВ (як його лаконічно і зворушливо зазвичай називали співробітники та учні), й думаю, що 27 січня на день його народження ми б зібрались у нашого друга. Але, на жаль, зустрічі й радості від спілкування з ним — як це не важко усвідомлювати — більше не буде. Спустів його робочий кабінет в інституті на Вишгородській, зачинилися двері гостинної квартири на Пушкінській (мимоволі в пам'яті зринає образ закинутого будинку на полотні відомого живописця з сумним написом "Усе в минулому"). Важко з цим змиритися. Беру до рук одну з публікацій мого друга, яка вийшла напередодні його ювілею під назвою "**Якість життя переходить в його кількість**" з іронічним підзаголовком "Досвід ювілейного самообслуговування". Прочитую один з фрагментів.

"Чим більше старієш, тим гостріше відчуваєш вихор невпинного часу, розумієш, що для тебе ця категорія уже не відносна, а абсолютна. Коли Альберта Ейнштейна попросили дуже популярно пояснити надскладну теорію відносності, то він сказав: "Нічого немає більш простого. Погляньте, як стрімко проминає життя, й як повільно тягнеться час до обіду". Й усе ж є засоби як-

що не повернути час назад, то, у будь-якому випадку, відчутти його протяжність. Це, по-перше, цікаві люди, справи, емоції; по-друге — думки про майбутнє, бажання й прагнення, які з віком стають все більш значимими і менш досяжними; по-третє, — пам'ять і спогади".

І в іншому місці цієї ж публікації: "*Час вже не час, коли він минув. Це так і не так. Для людини віхами в минулому стають спогади. Говорять: "Спогади зринають". Вони не зринають, вони завжди з нами, і це майже єдине, чого неможливо відібрати".*

Як точно сказано: "Пам'ять і спогади..."

Не раз розповідав мені Володимир Веніамінович про Житомир, де пройшли його дитинство й юність, про батька і близьких, які присвятили себе високій лікарській місії. Його оповіді про рідне місто я сприймав з особливою увагою, тому що й сам народився в Житомирі. З Києва ми разом декілька разів їздили туди в різні роки. При цьому, якщо мій друг місто, яке разюче змінилося, пізнавав, то для мене (я залишив його разом з батьками у трирічному віці) все було незнайомим і новим. Із захопленням і детальним коментарем знайомив мене ВВ зі Свято-Преображенським собором, Хрестовоздвиженською церквою (зараз там Музей природи), вражаючою будівлею костюлу — споруди першої половини XVIII сторіччя. Показав і старовинну будівлю, яка належала колись католицькому єпископу, де демонструються картини італійських і фламандських художників XVII—XVIII сторіч, серед яких і полотно **Рубенса**. Хоча і коротко, розмовляли ми й з деякими нинішніми містянами. ВВ зауважив, що, як і одесити, житомиряни мають особливе почуття гумору. Не випадково привернув нашу увагу потішний лозунг, який красувався на в'їзді в район, названий на честь знаменитого земляка — конструктора космічних кораблів **Сергія Корольова**. Яскравий текст повідомляв про ювілей "королівського району". Повели нас до бронзового бюсту **О.С. Пушкіна**, призначаючи зустріч поблизу якого, містяни говорять: "*Зустрінемося біля Саші*". Звернули нашу увагу і на три унікальні старовинні особняки, які міською владою були передані загсу, сільгосп-академії та службі безпеки. Поєднання, відверто кажучи, неочікуване. Ще є у місті довжелезний бага-

топоверховий будинок, названий дотепниками "Великою китайською стіною".

Приїхавши в Житомир наприкінці 1980-х років, попали ми під зливу. З труднощами знайшли бунду квартиру, де жила родина Фролькісів. Потім поїхали на давно закрите міське кладовище, де через густу пелену дощу довго не могли знайти могилу батьків Володимира Веніаміновича. Нарешті добрались до чорної мармурової плити з їхніми іменами. Мовчки постояли, поклали квіти. Коли написав ці рядки, мимоволі задумався: чи доведеться побувати ще в цьому місті, прославленому багатьма відомими людьми? Адже немає більше самого дорогого з них — неповторного ВВ — ініціатора "*мандрів у минуле*"...

Володимир Веніамінович, а ще раніше його старший брат, які вступили після закінчення школи до Київського медичного інституту, — найбільш відомі й яскраві представники потомственої династії лікарів *Фролькісів-Сливко*, успадкували любов до медицини від свого батька *Веніаміна Фролькіса*. Усі вони отримали згодом заслужене визнання медичної громадськості і вдячних пацієнтів. Старший брат Володимира Веніаміновича — *А.В. Фролькіс* — став одним з провідних російських гастроентерологів. З інших найближчих його родичів добре відомі в Україні талановиті клініцисти — педіатр *А.Е. Сливко* і психіатр *І.Е. Сливко*, їх сини, які працювали в Києві, один з котрих уролог, інший — невролог, третій, який очолював у Запорізькому медичному університеті кафедру біофізики, — фізіолог. Сьогодні в далекій Америці у відомій університетській лабораторії, продовжуючи традиції батька, успішно проводить наукові дослідження медико-біологічного спрямування молодша дочка Володимира Веніаміновича — *Марія Фролькіс*, а в іншому університеті, але вже в Ізраїлі, старша дочка — патофізіолог *Інна Фролькіс*. Лікарським шляхом пішов і її син Олександр — улюблений онук ВВ. Серед представників сімейної династії *Фролькісів-Сливко* потрібно назвати і відомого в Україні військового лікаря-уролога, доктора медичних наук *Б.С. Гехмана*, батько якого був талановитим хірургом. А всього до цієї славної династії належать більше тридцять лікарів. Вражаюча цифра!

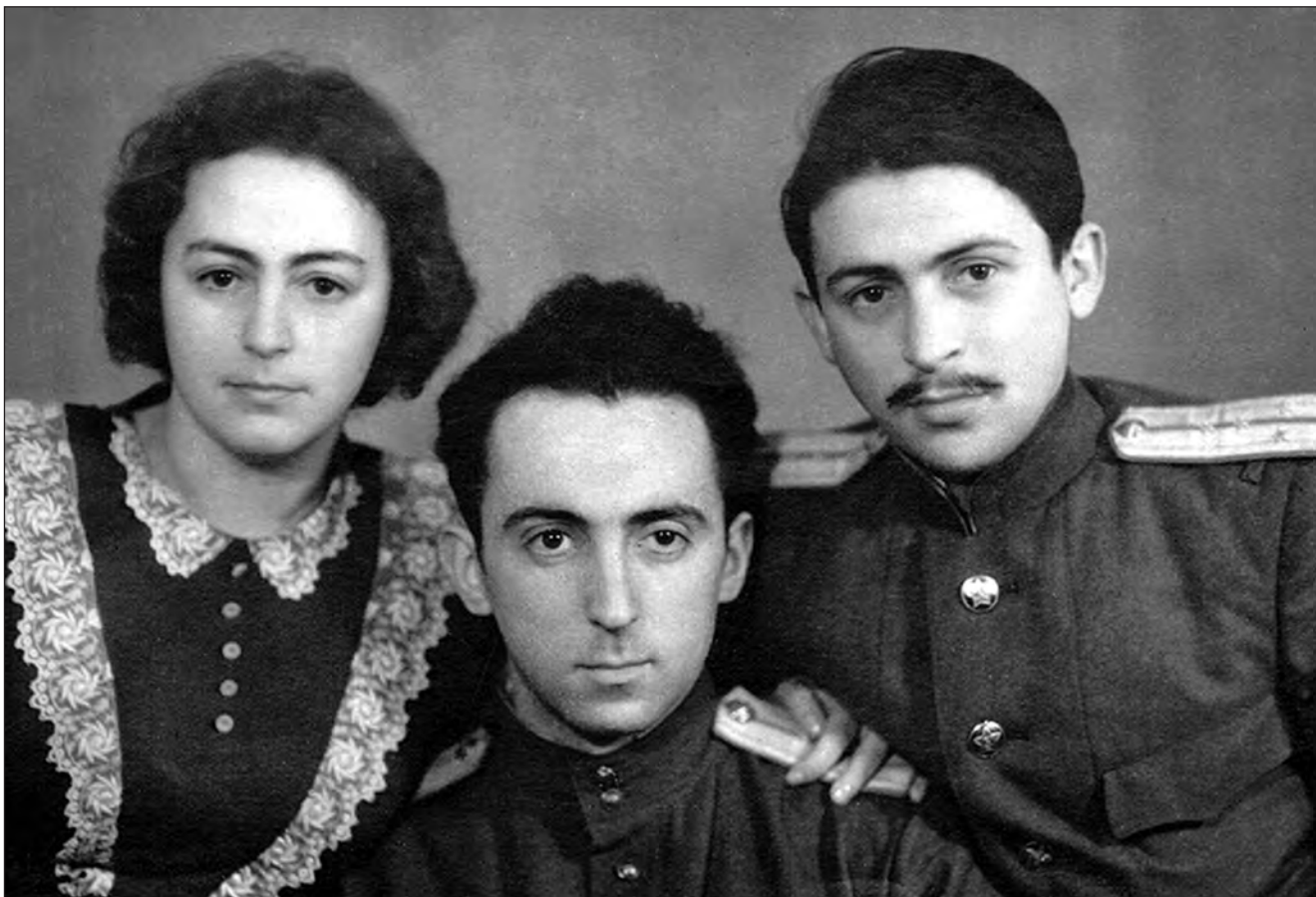
Ім'я *Володимира Фролькіса* — представника цієї династії — справедливо входить до ряду визнаних сьогодні в світі вчених-медиків. Я вже писав, що під егідою Національного музею медицини України вийшло в світ унікальне видання "Видатні імена в світовій медицині". Серед засновників фундаментальних наук, у тому числі тих, які зробили визначний внесок в становлення і розвиток фізіології, таких як *Ч. Дарвін* і *К. Бернар*, *Ш. Броун-Секар* і *Г. Гельмгольц*, *І. Сеченов* та *І. Павлов*, у книзі заслужено названі й вчені, які сприяли виникненню у надрах вікової фізіології нової самостійної дисципліни геронтології.

Це, перш за все, *Й. Фішер* — автор праці "Про старість, її стадії й хвороби", яка появилася у середині XVII сторіччя, а згодом *І. Мечников*, *О. Богомолець*, *М. Бюргер*, *Ф. Верцар*. Серед видатних імен ми знахо-

димо й ім'я *В. Фролькіса*, читаємо публікацію, в якій характеризується його внесок у світову медичну науку. Але, зрозуміло, не тільки із даного видання, а і з тих статей, які з'явилися сьогодні в наукових журналах, сторінки яких присвячені аналізу спадку вченого, а, головне, з його фундаментальних праць — монографій, методик, оригінальних і оглядових статей — зацікавлений читач може ознайомитись з його самобутніми ідеями, результатами експериментальних пошуків, концепціями вікової фізіології, положеннями адаптаційно-регуляторної теорії, гіпотезами старіння, взаємозв'язком останнього з антистарінням. А тим, кому довелось слухати яскраві, емоційні й образні виступи Володимира Веніаміновича про витоки, зміст, еволюцію проблем довголіття, які розроблялись ним і його учнями, певен, довго пам'ятатимуть переконливість наукової аргументації, оригінальність нових поглядів, блискучу за формою й одночасно доступну для сприйняття манеру викладення. Про його неординарні публічні виступи ходили легенди.

З ім'ям Володимира Фролькіса пов'язаний розвиток не тільки вітчизняної, але і світової геронтології — однієї з найгуманніших і в той же час найскладніших і найдраматичніших галузей медицини і біології. Проблема збільшення тривалості життя людини — універсальна соціальна і медико-біологічна проблема, якій він присвятив свої багаторічні дослідження та праці — філософські, теоретичні, експериментальні. Й усі вони наріжним каменем лягли в основу становлення широко відомої у світі наукової школи українських геронтологів.

До 60-річчя від дня народження свого Вчителя молоді соратники, які представляють наукову школу *Володимира Фролькіса*, підготували груповий портрет, на якому в формі колажу розмістили фотографії лише невеликої групи його учнів. Всі вони сьогодні відомі дослідники, деякі очолюють в різних інститутах і вузах наукові підрозділи і кафедри, багато є авторами ґрунтовних монографій, посібників, публікацій, виданих за кордоном. А головне, кожен з них пройшов свій особливий і неповторний шлях разом з Учителем, який і сьогодні незримо присутній поряд, ніби як і раніше оцінює їх наукові прагнення, успіхи й невдачі, принциповість їх громадянської й моральної позиції, ступінь благородства і збереження традицій тієї школи, у якій їм пощастило пізнати радість наукової творчості. На груповому портреті ми бачимо лише малу частину його учнів — вихідців зі створеної ним наукової школи. Насправді їхня кількість значно більша, вона перевищила вже сотню, при цьому більша половина з них виконала свої докторські дисертаційні роботи під його безпосереднім керівництвом. А скільком молодим ученим він допоміг в їхніх наукових пошуках, не будучи формально причетним до виконуваних ними робіт! Багато з тих, хто належить до його наукової школи чи скористалися його ідеями і рекомендаціями, сьогодні є членами академій, очолюють інститути.

**Військові лікарі брати Фролькіси,
Абрам і Володимир, зі сестрою Асею Сливко. 1940-ві роки**

Потрібно погодитися з його учнями — академіком НАМН України **В.В. Безруковим** і доктором медичних наук **Ю.К. Дуленком** у тому, що *"тим хто пройшов його школу дуже пощастило, але це і величезна відповідальність: бути учнем В.В. Фролькіса почесно, але вельми не просто, це потребує повної віддачі, великого і постійного напруження сил і можливостей, систематичної і впертої праці над собою"*. А інший його учень, професор **В.І. Медведь** у своїй публікації, присвяченій пам'яті Вчителя, висловив думку, яку, переконаний, поділяють й інші послідовники вченого, про особливу відданість Володимира Веніаміновича принципам людяності у всіх її проявах, чому він учив на особистому прикладі. Прочитую фрагмент з цієї статті:

"Він часто говорив, що співпереживати з людиною горе — рідкісна властивість, але співпереживати радість — властивість ще рідкісніша. Він щиро радів чужим успіхам. Це було проявом істинної благородної любові Вчителя, друга, близької людини. Він не скупився на похвалу. Хвалив часто — учнів, колег... Був доброзичливим і прихильним до своїх співробітників. Особливо молодим... А скільком допоміг він за своє життя! Не всі пам'ятали добро, і це його ранило, засмучувало, але абсолютно не впливало на ставлення до інших людей і нових прохань".

Ось він, справжній Учитель очима учнів. Як його сьогодні не вистачає, того хто давав молодим уроки великої науки, високої моральності, глибокої поряд-

ності, людяності й гуманізму! Важко переоцінити значення наукової школи **Володимира Фролькіса**. Широке коло її досягнень і новацій. Серед проблем, які успішно вирішувались дослідниками цієї школи, експериментальна фізіологія серцево-судинної системи та її старіння, механізми вікової патології кровообігу, регулювання пристосування і старіння, механізми зв'язку між біосинтезом білка і електричними властивостями мембран клітин, генно-регуляторна гіпотеза старіння, внутрішньоклітинні регулятори стану плазматичної мембрани — інвертори, синдроми прискороного й уповільненого старіння, експериментальне обґрунтування можливих засобів, які сприяють лікуванню вікової патології й збільшують тривалість життя. Більше 700 опублікованих праць, серед яких близько 45 монографій, посібників, монотематичних збірників. Серед них праці, видані в США, Німеччині, Австрії, Бразилії, Словаччині, Угорщині, Болгарії, — вражаючий спадок. Як справедливо відзначив Президент НАН України **Б.Є. Патон**, Володимир Фролькіс *"генерував оригінальні ідеї, заснував низку нових напрямів у науці про старіння, багато в чому сприяв створенню в Україні Державної програми "Здоров'я літніх людей"*.

Праці **Володимира Фролькіса** отримали достойне міжнародне визнання, були відзначені багатьма високими нагородами, а їх автор — вражаючими почесностями. Пам'ятаю, з якою радістю дізнались ми про те, що Всесвітній парламент гуманітаріїв, до якого

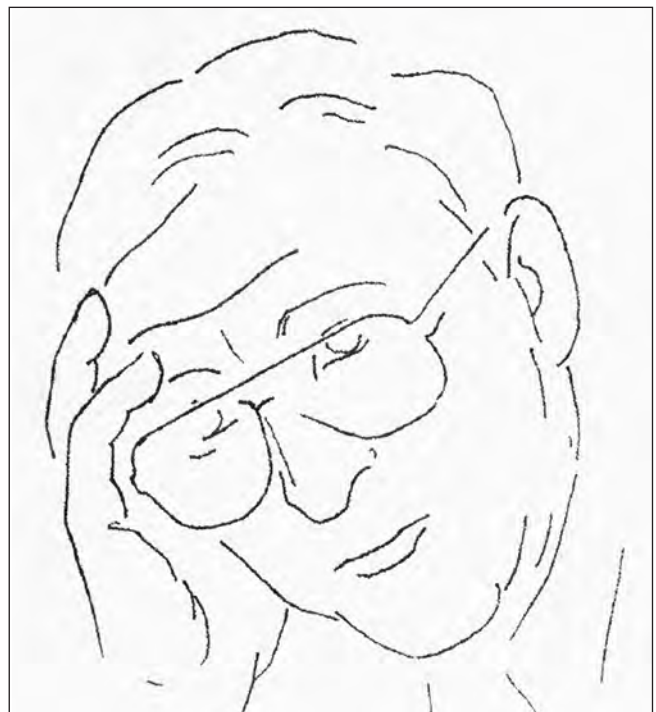

Учитель і Учні. Колаж до 60-річчя В.В. Фролькіса

входить багато нобелівських лауреатів, відомих громадських діячів, визначних учених, зірок літератури і мистецтва, прийняв його в свої ряди і нагородив Лицарським Хрестом. Слід додати до цього і нагороду Міжнародної асоціації геронтологів — медаль імені Ф. Верцара, почесне членство в наукових товариствах геронтологів низки країн, наукові академічні премії імені О. Богомольця та І. Мечникова.

Останніми роками все ширше практикуються видання, в яких близькі люди — колеги, учні, послідовники, товариші діляться своїми спогадами про поважну людину, яка нещодавно відійшла з життя. Ще неможливо змиритися з тим, що сталося, ще здається, що ось-ось твій улюблений друг появиться поряд, і не полишає щемливий біль примарного чекання. А з часом ти починаєш все чіткіше усвідомлювати безповоротність втрати... І до того ж десь у підсвідомості жевріє, здавалось би нічим не виправдане, настійливе почуття вини, відчуття того, що не вберегли ми дорогу людину. І ще така дивна думка: що я ось живу, а його не стало. Назавжди... І спогади про дорогу людину, слова, які лягають на папір, ніби приглушують той біль, дозволяють подумки відтворити живий його образ. Адже це і наш обов'язок перед тими, хто знав його не так близько.

Переді мною книга спогадів про незабутнього Друга, яка вийшла у Видавничому домі "Авіцена", з яким Володимир Веніамінович тісно співпрацював в останні роки свого життя. Назва книги — "Владимир Фролькіс. Ученый и Человек". Тексту передую графіч-

В. Фролькіс. Малюнок художника
Олександра Рачковського

ний портрет, виконаний *Олександром Рачковським*. Виразний, типово фролькісів нахил голови; тонкі пальці завмерли біля поперечної зморшки високого чола; напруженість думки у задумливому злегка сумному погляді ... Рідне натхненне обличчя.

Не буду переповідати чи коментувати зміст книги. Відзначу лише, що в ній дев'ять нарисів-спогадів про В.В. Фролькіса, бібліографія його праць, низка яскравих науково-публіцистичних статей, вибрані "афоризми від Фролькіса". Наведу один уривок з передмови до даного видання.

"Це книга про видатного вченого-фізіолога, геронтолога, організатора науки в Україні, написана його друзями і однодумцями і, перш за все, ним самим, бо він постійно осмислював це своє життя, невіддільне від улюбленої ним науки, від суспільства, у якому він жив. Але, безперечно, ніякі спогади, якими б об'єктивними вони не були, не можуть передати всю багатогранність його особистості. Хоча Володимир Веніамінович ніколи не ділив учених за віком, проте він завжди покладав великі надії на молодь в науці і майбутнє геронтології пов'язував саме з молоддю. Ми впевнені, що В.Фролькіс буде жити в завтрашній науці, яку на наших очах творить нове покоління його послідовників. "Віра породжує надію, а надія вселяє віру" — його слова".

Усі нариси в книзі — ніби фрагменти єдиної розповіді про Володимира Веніаміновича. При всій відмінності авторів, кожен з яких безсумнівно особистість, змісту нарисів притаманна загальна відверта і довірча тональність. Наведу деякі рядки, написані **Б.Є. Патонем**. "За довгі роки роботи в науці мені прийшлося зустрічатися і працювати з багатьма видатними вченими — вітчизняними і зарубіжними, визнаними лідерами в тій чи іншій галузі чи напрямі наукових знань. Кожен з них, як правило, був непересічною особистістю з багатогранними інтересами. Думаю, такі якості притаманні людям науки, можливо, в більшій мірі, ніж представникам інших сфер людської діяльності. Серед таких воістину видатних особистостей особливе місце належить Володимирі Веніаміновичу Фролькісу..."

І ще одну рису Володимира Веніаміновича відзначив Борис Євгенович у своїх спогадах: "На будь-яких наукових чи громадських форумах, коли слово надавалось В. Фролькісу, в залі наставала тиша, тому що всі чекали чогось незвичайного. І він ніколи не зраджував сподівань аудиторії, виступав у притаманній йому блискучій манері, не підглядаючи до жодних записів. Говорив невимушено, емоційно і завжди по суті. Він дуже відповідально ставився до своїх виступів, наповнених справжнім професіоналізмом, вірою в правду і справедливість".

Не можу не сказати ще про один нарис з цієї книги, автор якого — мій син **Володимир**. Після закінчення з відзнакою Київського медичного інституту він під керівництвом **В. Фролькіса** почав свою дослідницьку діяльність в Інституті геронтології. ВВ став не тільки його улюбленим учителем, але й справжнім вихователем. Благо знав мого сина ще з його дитячих років і ставився до нього з мудрою прихильністю близького старшого друга.

Щоб за змістом нариса, написаного трепетно і з любов'ю, уявити собі особистість **Володимира Фролькіса** як наукового керівника, відданого високому

людському обов'язку перед своїми учнями, наведу, хоч і скорочено, цей нарис, названий "Життя як любов. Любов як принцип життя". Назва примітна. Але перед тим, як перейти до нариса, невеликий відступ.

Коли у грудні 2011 року мій Володимир обирався членом-кореспондентом Національної академії медичних наук України, він розпочав доповідь на Науковій раді зі слів пам'яті і глибокої вдячності, звернених до Учителя. І тепер, вже будучи членом Академії медичних наук, він не перестає звертатись до безцінних уроків наукового і людського досвіду та принципів свого наставника. Проте хай це засвідчить його розлоге друковане слово.

"Володимир Веніамінович Фролькіс помер несподівано для всіх, буквально миттєво. За загальною думкою, це був видатний учений і видатна людина. Для своїх учнів він завжди був просто ВВ. Наш ВВ — привабливо доступний, зацікавлено прихильний, незрівнянно дотепний. Шеф. Учитель.

Все життя ВВ було — любов. Любов до дружини, дітей і онуків. Любов до друзів, учнів, узагалі до людей, людства. Любов до роботи, наукової творчості, геронтології — науки оптимізму і віри, до музики, літератури, театру, живопису (які він, до речі, прекрасно знав і тонко цінював). Неможна перелічити всі великі і не дуже великі захоплення ВВ: він любив анекдоти, розіграші, футбол, застілля, спілкування з цікавими і близькими за духом людьми, поїздки, екскурсії, гарне кіно і ще багато що.

Важко передати словами, як переживав він смерть дружини, яка була молодшою від нього на шість років. І за її життя й потім він називав її ласкаво Раєчкою. І після смерті Раєчка залишалась його великим романтичним коханням. "Любов незмінна і за межею смерті".

ВВ був справжнім гуманістом. Він любив людяність у всіх її проявах, любив людей, і, потрібно сказати, це було навзаєм. Він часто говорив, що співчувати людині в горі — рідкісна властивість, але співпереживати в радості — дуже рідкісна. ВВ щиро радів чужим успіхам. Це був прояв щирої благородної любові вчителя, друга, близької людини. Він був щедрим на похвалу. Хвалив часто — учнів, колег, хвалив доповідь, статтю, книгу, які йому сподобались. Він мав дуже рідкісну рису — вміти не демонструвати свою вищість. Коли на науковій конференції, симпозіумі, семінарі він ставив запитання, то зовсім не для того, щоб поставити доповідача в незручне становище, показати його неспроможність (чим так часто грішать учені мужі). Він питав, тому що йому було цікаво, і часто сам допомагав шукати відповідь. Він був доброзичливим і прихильним до колег, особливо молодих. ВВ любив допомагати людям. Це теж рідкісна людська риса — допомагати іншому не через обов'язок, не відчуваючи при цьому досади, а з задоволенням, навіть з піднесенням. Саме так він допомагав, і люди, відчуваючи це, часто звертались до нього.

ВВ надзвичайно любив працювати (не подобається мені "трудоголік", але тут воно доречно). Він був цілком позбавлений навіть зачатків лінощів — риси

Дискусія. Володимир Фролькіс і Микола Амосов

нерідко притаманні дуже обдарованим людям. Він натхненно творив і отримував величезне задоволення від того, що робив, писав. Любив показувати написане, часто не міг дочекатись наступного дня, а дзвонив і читав по телефону. Любив, коли це подобалось, коли його хвалили. При цьому був до себе надзвичайно вимогливим і ставився з повагою до читача, багато разів перечитував і правив свій текст.

ВВ був неповторним і ні на кого несхожим, часто викликав справжній захват. Справді, як можна не захоплюватися людиною, яка могла, сидячи за кермом автомобіля дорогою на південь, диктувати статтю в журнал "Доклады Академии наук СССР"?

Як можна не захоплюватися людиною, яка на образи відповідала несамовитою творчістю: не затвердений з першого разу в Москві в званні професора (хоча за об'єктивними показниками — кількістю учнів, публікацій та іншими — випереджав багатьох), він сів і дуже швидко написав одну з своїх найкращих книг.

Як можна не захоплюватися людиною, яка у ключових наукових статтях вживала слова "клавіатура життя" (це про геном клітини), "куранти клітинного старіння" (теломери), "Всевишній Молекулярний Біолог" (природа).

Як не захоплюватися людиною з таким тонким почуттям самоіронії і рідкісною винахідливістю.

Якось приїхавши з другом на гостювання до його родичів, він був переплутаний з водієм і не тільки не образився, але вирішив розіграти господарів, увесь вечір розповідаючи шоферські анекдоти і проголошуючи шоферські тости.

Як не захоплюватися людиною, яка даруючи випускнику школи китайську авторучку і "Біологію" *Сковрона*, написала: "Дорогому Володі — ручку, книгу і білі плями в науці з побажанням будь-якими шляхами прийти до самого цікавого — відкриття таємниць життя і управління ними". Хто ще міг дарувати білі плями в науці? І як не захоплюватися людиною, яка написала:

**О, если б вечности одно мгновенье
Из жизни можно мне вернуть,
Я б выбрал миг любви и вдохновенья
И с ним готов в бессрочный путь.**

Мені невідомо чи знав ВВ слова *Людвига Фейсрбаха* "Щоб пізнати людину, потрібно її полюбити", але жив він за цим принципом. Всього себе присвячуючи науці про людину, пізнаючи закони її тілесного і духовного життя, він любив її. Він любив..."

Все своє життя до трагічного дня 2 жовтня 1999 року я був поруч з ВВ. З самого раннього дитинства я часто бачив його вдома — обов'язково на всіх сімейних святах і часто, як я тепер розумію, без будь-якого офіційного приводу. Наші дачі в селі Козин під

Києвом були поряд і влітку я зустрічався з ним ще частіше. А коли мої батьки і Фролькіси з дітьми їздили разом у відпустку (зазвичай двома машинами і завжди під Одесу), я цілий місяць з ранку до вечора проводив з ВВ. З тих далеких часів мені яскраво запам'яталося те, що він зовсім не зважав на різницю у віці: зі мною, дитиною, він говорив зацікавлено, ґрунтовно і, як мені здавалося, серйозно. Хоча серйозним на відпочинку він бував рідко. Як правило жартував, згадував усілякі смішні історії, придумував дотепні розіграші. Але так він поведився і з дітьми, і з дорослими. Я дуже любив, коли ВВ приходив до нас, тому що завжди було цікаво. Окрім дорослих анекдотів, я багато дізнавався про політичні події і новини медичного світу. Очевидно, багато з того, що говорилося за столом, не було розраховано на мене, але я поведився тихо і все уважно слухав.

Уже в старших класах школи я чітко зрозумів, що ВВ — особливий. Навіть в тому товаристві, яке було у нас вдома, а це були дуже яскраві особистості — вчені, лікарі, художники, режисери, він вирізнявся блискучим оригінальним розумом, дотепністю і очевидною глибиною. На все життя я запам'ятав нашу розмову на пляжі (в Козині чи Одесі?), де ВВ мені сказав, що вчених, які роблять відкриття, думаючи лише про благополуччя людства, дуже мало, значно більше тих, хто, досягаючи успіху, намагаються задовольнити своє честолюбство, прославитися, стати знаменитим.

Причому мова йшла про абсолютно чесних, відповідальних, справжніх учених. ВВ взагалі дуже шанобливо ставився до науки, любив її, вона викликала в нього сильні емоції, приносила радість від досягнення цілей і щастя осягнення істини. Це я побачив вже потім, коли працював у нього в лабораторії й міг зблизька спостерігати за цією людиною в стані наукової творчості, під час наукових дискусій. Наша лабораторія була, звичайно, самою "сильною" в інституті. Ми, дисертанти, більше всього боялись доповідей саме на засіданні лабораторії. Нас там сильно "били", не церемонячись з питаннями і оцінками. Після цього етапу офіційний захист здавався прогулянкою під гору після підйому на важкодоступну навіть для альпініста вершину. Найзапекліші дискусії, які ВВ уміло підтримував, дуже розвивали молодих, привчали їх не губитися за трибуною, не боятися важких питань.

ВВ просто блискуче вів усі засідання — від конференції в лабораторії до міжнародного конгресу. І завжди це було по-різному. До серйозних і відповідальних засідань він обов'язково готувався. Але при цьому завжди імпровізував, висловлював нові ідеї на ходу, часто жартував. Всі знали: якщо головує ВВ, нудно бути не може.

У 1978 році відзначалося 20-річчя лабораторії. Були запрошені всі, хто в різні роки працював з ВВ. Святування було дуже врочистим і гучним. Ми готувались "по-серйозному". В той час, якщо читач пам'ятає, книги були важкодоступною розкішшю, гарні книги відносились до розряду гострого дефіциту, а

любителі читання (думаю, їх тоді було істотно більше, ніж тепер, хоча книг вдосталь і на будь-який смак) розгрібали "Иностранную литературу", "Новый мир" та ще декілька товстих журналів. Незадовго до початку нашої передувілейної підготовки в "Новом мире" саме вийшов знаменитий роман *Валентина Катаєва* "Алмазный мой венец". Інтелігентна публіка зачитувалась ним, обговорювала, захоплено розгадувала, хто є хто (у *Катаєва* всі дійові особи, дуже відомі люди Росії 1920-х років, були названі не своїми іменами, а прізвищами, причому писались вони з маленької літери). І ми вирішили написати історію лабораторії у стилі "алмазного вінця". Писали колективно і дуже захоплено. Згадали всіх, хто починав разом з ВВ, придумали кожному прізвисько, описали відомі епізоди, які вже стали легендою. Але головне, створили галерею портретів корифеїв, які стояли біля витоків лабораторії. Я хочу назвати їх тут усіх: *Володимир Веніамінович Фролькіс* (модник), *Салтанат Ахатович Танін* (аксакал), *Нестор Сергійович Верхратський* (енциклопедист), *Ірина Валентинівна Щеголева* (мамочка), *Віталій Павлович Замостян* (учень), *Броніслава Володимирівна Пугач* (глюрія), *Світлана Федорівна Головченко* (енергічна), *Лена Львівна Грабіна* (хазяйка), *Юрій Костянтинович Дупленко* (інтелігент), *Світлана Михайлівна Карпова* (блондинка), *Віктор Григорович Шевчук* (зв'язківець).

Свій опус ми прочитали за столом уже після *n*-ної чарки. Успіх був приголомшливим. Признаюсь, ми на нього розраховували, але він перевершив усі наші сподівання. Наступного дня до нас стали приходити з інших лабораторій і клінічних відділень інституту і просили дати почитати. ВВ був дуже задоволений, і це було для нас головним.

Як багато всього з тих років хотілось би ще згадати і розповісти! Я, як втім, і всі учні ВВ, був поряд з ним і після того, як залишив лабораторію. Ми бачились, дуже часто дзвонили один одному, а в останні роки, особливо після смерті *Раїси Ароновни*, спілкувалися щоденно чи багато разів на день. Повинен сказати,

Зустріч першотравневих свят. Олена Медведь, Ісаак Трахтенберг з Расю та Володею Фролькісами

Меморіальна дошка В.В. Фролькісу на фасаді будівлі Інституту геронтології НАМН України, в якому він пропрацював 40 років

що наші стосунки були взаємними. Не тільки я ділився всіма своїми радостями чи, навпаки, невдачами з ВВ, але і він мені розповідав багато що, часто радився зі мною. Так що, коли його не стало, я не тільки втратив Учителя всього життя, але й відчув власну незатребуваність. Моє життя поділилось на дві частини: до 2 жовтня 1999 року я жив "при Фролькісі", тепер живу "після Фролькіса". Це дуже важко, і думаю, що багато з тих, хто був із ним близьким, відчувають теж саме.

Захопленою, різнобічною людиною був мій дорогий *Друг*. В останні роки появилось у нього хобі, як завжди несподіване — афоризми. І не тільки з літературних джерел, а й власноруч написані. Він розказав мені, що таких у нього вже рівно сотня, час їх вже оприлюднювати. Не встиг... Ось деякі з його афоризмів, зібраних в одному зошиті: "Немає учених старих і молодих, а є талановиті і безталанні"; "Якість життя з часом переходить у кількість"; "Довголіття — не розтягнена дряхлість, не тільки "кількість", але і якість життя"; "Основні хвороби людини пов'язані зі старінням"; "Немає нічого більш економічного для країни, ніж здоров'я народу, немає нічого більш важливого для здоров'я, ніж розвиток економіки"; "В науці можна бачити те, що й всі, але думати абсолютно не так"; "В науці важливе задоволення від роботи, яке періодично змінюється незадоволеністю, і ці контрасти складають життя".

І ще одне з висловлювань, яке хоча і немає точного авторства, але сподобалось мені своєю образністю, особливо тим, що в ньому точно і тонко відображений теперішній наш менталітет. Цей вислів В.В. навів у своєму виступі на сесії Академії медичних наук, а потім у своїй публікації "Геронтологія на порозі нового століття" у щотижневику "Дзеркало тижня". Прочитую його повністю: "Порівнюючи свободу з жінкою хтось сказав: "Німці ставляться до свободи як до бабусі, французи — як до коханої жінки, англійці — як до законної дружини. Ми ж ставимося до неї як до жінки легкої поведінки". Звідси всюдозволеність, втрата багатьох духовних цінностей...". Чим не афоризм!

На завершення, повторю слова заголовка цього нарису: "Фролькіс — це була епоха". ■

Ісаак Трахтенберг
доктор мед. наук,
член-кореспондент НАН України,
академік НАМН України,
зав. відділу Інституту
медицини праці НАМН України,
м. Київ

(у статті використано матеріали видання:
І. Трахтенберг "Мой Киев, мои киевляне",
в 2-х книгах, книга перша,
Київ, ВД "Авіцена", 2013 р.)